

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
КАФЕДРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО
ПРАВознавства

Конституційно–правове регулювання
прав і свобод громадян в Україні

Монографія

Ужгород 2023

УДК 342.7

П

Рекомендовано вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 7 від 20 червня 2023 року)

Конституційно–правове регулювання прав і свобод громадян в Україні: колективна монографія /Під ред. Пирога І. С., Бисага Ю. М. Ужгород, 2023. 426 с.

Рецензенти:

І. В. Дробуш – д.ю.н., проф., завідувач кафедри державноправових дисциплін національного університету «Острозька академія»

А.Б. Медвідь – д.ю.н., проф., професор кафедри теорії держави і права, директор науково-практичного центру дослідження та захисту конституційних прав особи Львівського торговельно-економічного університету

В монографії з позиції сучасної юридичної науки висвітлено правове забезпечення конституційно–правового регулювання прав і свобод громадян в Україні. Розглянуті питання поняття і змісту засобів забезпечення правового регулювання прав і свобод громадян. Приділено особливу увагу удосконаленню інституційних механізмів забезпечення регулювання деяких конституційних прав і свобод громадян в Україні. Монографія є колективним комплексним дослідженням конституційно – правового регулювання прав і свобод громадян в Україні.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та усіх громадян, котрі цікавляться питаннями конституційно – правового регулювання прав і свобод громадян в Україні.

ISBN 978-966-940-499-2

© Під ред. Пирога І.С., Бисага Ю.М.

Укладання 2023

Видавництво «ВЕЖА-ДРУК», 2023

Авторський колектив:

Батанов Олександр Васильович - доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Берч Вероніка Вікторівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Бєлова Мирослава Володимирівна - доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Васильчук Лариса Богданівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Кадебська Елеонора Володимирівна - кандидат економічних наук, заступник директора з науково-методичної роботи Волинського інституту імені В'ячеслава Липинського ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Крегул Яна Миколаївна – кандидат юридичних наук, викладач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Петрецька Наталія Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Пирога Ігор Степанович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Пирога Сергій Степанович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства та канонічного права, Карпатського університету імені Августина Волошина.

Продан Вікторія Іванівна – асистент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, здобувач кафедри ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково – педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фрідманська Вікторія Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Черевко Павло Павлович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ВСТУП 11

РОЗДІЛ 1. ДЕЯКІ ОСОБИСТІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНСЬКОМУ І МІЖНАРОДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ (автори розділу Белов.Д.М., Белова М.В.) 15

1.1 Права окремих категорій громадян.....	15
1.1.1 Права дитини	15
1.1.2. Права жінок	17
1.1.3.Права етнічних, релігійних та мовних меншин	21
1.1.4 Право народів на самовизначення	24
1.2 Правова природа та види прав людини четвертого покоління	27
1.2.1 Права і свободи людини і громадянина: сучасні концептуальні підходи.	28
1.2.2. Права людини четвертого покоління як результат розвитку науки та техніки.	32
1.2.3. Види прав людини четвертого покоління: доктринальні засади	36

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД. (автори розділу Крегул Я.В., Бисага Ю.М.) 42

2.1. Система конституційних економічних прав і свобод людини, їх юридична природа та гарантії їх дотримання.....	42
2.2. Елементи економічної свободи: свобода економічної поведінки; свобода вибору сфери діяльності; свобода докладання своїх здібностей, знань, можливостей; свобода способу розподілу доходів і споживання матеріальних благ; економічна відповідальність.	56
2.3. Проблеми здійснення економічних прав.....	63
2.4. Порухення економічних прав людини, зокрема, права людини на працю.....	72
2.5. Причини порушення економічних прав	77
2.6. Конституційні гарантії економічних прав та їх ефективність	82

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВІ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЗАРОБІТНУ ПЛАТУ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ (автори розділу Фрідманський Р.М., Фрідманська В.І., Черевко П.П.) 91

3.1. Місце та роль права на заробітну плату в системі конституційних прав та свобод.....	91
3.2. Право на заробітну плату як суб'єктивне право людини	111
3.3. Особливості конституційно-правового регулювання права на заробітну плату	127

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРАВА В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА. (автори розділу Пирога І.С., Пирога С.С., Кадебська Е.В.) 158

4.1 Місце політичних прав і свобод людини і громадянина в системі конституційних прав.....	159
4.2 Класифікація політичних прав і свобод людини і громадянина.....	174
4.3 Право на управління справами держави.....	186
4.3.1 Право на участь в референдумі	189
4.3.2 Активне і пасивне виборче право	199
4.3.3 Право на рівний доступ до державної служби	208
4.3.4 Право на участь у здійсненні правосуддя	213
4.4 Політичні права на реалізацію громадянських ініціатив.....	220
4.4.1. Право на звернення.	220
4.4.2 Право на проведення публічних заходів	225
4.4.3 Право на об'єднання	233
4.5 Свобода думки і слова	239

РОЗДІЛ 5. МУНІЦИПАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ (автори розділу Батанов О.В., Рогач О.Я.) 253

5.1. Феноменологія муніципальних прав людини	253
5.2. Формування муніципальних прав людини в умовах глобалізації та інтернаціоналізації конституційного права.....	281
5.3. Особливості реалізації та тенденції розвитку окремих видів муніципальних прав людини	295

РОЗДІЛ 6. ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ (авторка розділу Петрецька Н.І.) 327

6.1. Людина в екологічній мережі: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля	327
6.2. Правове закріплення стандартів безпечного середовища життєдіяльності людини: біобезпека в контексті права на життя та здоров'я	332

6.3. Правове забезпечення екологічних вимог при здійсненні містобудівної діяльності	337
6.4. Особливості захисту екологічних прав.....	347
6.5. Глобалізація права на безпечне довкілля та екологічний конституціоналізм.....	354

РОЗДІЛ 7. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА (автори розділу Берч В.В., Продан В.І.) 366

7.1. Право на захист в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина.....	367
7.2. Внутрішньодержавні способи захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.	376
7.3. Міжнародний механізм захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.....	389

РОЗДІЛ 6. ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ.

Петрецька Наталія Івнівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

6.1. Людина в екологічній мережі: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля

Повітря та вода – передумови існування усього живого на землі. В сьогоднішніх, заплутаних цінностях людського існування ми все звикли класифікувати за видами та різними ознаками. Хоча насправді є лише два основні класифікатори умов людського існування, це - придатні та непридатні умови для життя. Змішаного варіанту бути не може. Поєднаймо чисту питну воду із забрудненою чи отруєною, то чи буде така вода придатна для життя та здоров'я усього живого? Відповідь: така вода може чинити незначну або значну шкоду для життя, а отже є факт негативного несприятливого впливу на здоров'я, тому і на життя. Для поєднання чогось корисного із шкідливим для людського здоров'я, винайдено привабливий термін «допустимість». Саме з таких міркувань ми вважаємо актуальними з'ясувати гарантованість права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, дотримуючись екосистемного підходу.

Варто відзначити, що в контексті становлення інституту екологічних прав, з'ясовано, що у правових документах XIV ст. уперше з'являються норми, що передбачають життєве середовище людини, захист життєво необхідних для людей об'єктів природи – атмосферного повітря, води, ґрунту [с.94].²⁶⁸ На думку А.П. Гетьмана, створення відповідних правових норм, а також їх реалізацію в процесі правового регулювання суспільних відносин природокористування, слід

²⁶⁸ Гетьман А.П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2019. 336 с.

розглядати як передумову зародження права на безпечне для людини навколишнє середовище. За відсутності відповідного об'єктивного права, держава опосередковано передбачає механізм його захисту, а саме вибір місця будівництва шкідливих для певних об'єктів природи промислових та інших підприємств, необхідність поглинання або спалювання газів, які негативно впливають на атмосферне повітря, та ін. [с.95]²⁶⁹

У нормі ст. 50 Конституції України констатується: «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення». Дана конституційна норма, з моменту прийняття Конституції була досить абстрактною, хоча і діяв Закон «Про охорону природного навколишнього середовища». Варто відзначити, що комплексного формування екологічного законодавства не відбулось і до нині, однак на початку 2000-их років підіймається питання правового забезпечення формування, збереження, раціонального, невиснажливого використання екомережі, що стає основою удосконалення екологічного законодавства та розробки концепції сталого розвитку.

Поняття екологічної мережі (екомережі) визначається в законодавстві як єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу

²⁶⁹ Гетьман А.П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2019. 336 с.

цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.²⁷⁰

Законом України «Про екологічну мережу» визначено структурні елементи екомережі, а саме - це території екомережі, що відрізняються за своїми функціями. До структурних елементів екомережі відносяться ключові, сполучні, буферні та відновлювані території. Ключові території забезпечують збереження найбільш цінних і типових для даного регіону компонентів ландшафтного та біорізноманіття. Сполучні території (екокоридори) поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу. Буферні території забезпечують захист ключових та сполучних територій від зовнішніх впливів. Відновлювані території забезпечують формування просторової цілісності екомережі, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану.²⁷¹

У правовій доктрині та законодавстві екологічна мережа як правовий феномен розглядається як: 1) об'єкт еколого-правового регулювання; 2) каркас сталого розвитку; 3) єдина територіальна система; 4) засіб збереження біорізноманіття, генофонду тваринного та рослинного світу; 5) правовий базис регулювання та охорони ландшафтів; 6) засіб впровадження екосистемного підходу.

Екологічна мережа як правовий феномен у розумінні єдиної територіальної системи, закріплений у Зведеній схемі формування екомережі України, що є складовою частиною Генеральної схеми планування території України і затверджується Верховною Радою України. До Зведеної схеми формування екомережі України, а також регіональних та місцевих схем формування екомережі періодично, у міру розширення можливостей для розвитку такої мережі, але не рідше одного разу на десять років, вносяться зміни органами, до повноважень яких віднесено затвердження зазначених схем. Зведена схема формування

²⁷⁰ Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 № 1864-IV. Відомості Верховної Ради України, № 45, 2004, ст.502

²⁷¹ Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 № 1864-IV. Відомості Верховної Ради України, № 45, 2004, ст.502

екомережі є основою для розроблення усіх видів проектної документації при здійсненні землеустрою, розробці містобудівної документації, а також здійсненні господарської та іншої діяльності. Таким чином, планування територій відноситься до інноваційних механізмів забезпечення екологічних прав та сталого розвитку.

Законодавство про екологічну мережу України, як зазначає М.В. Краснова, ґрунтується на положеннях шести програм екологічних дій ЄС, низці міжнародних конвенцій, в основі яких визначено охороняти переважно біоресурси, екологічні системи, ґрунти, інші природні ресурси передусім як природні комплекси, які можна віднести до поняття ландшафтів.²⁷²

Питання ландшафтів завжди переплітаються з розумінням природних комплексів та екологічної мережі. Генеральна схема планування території України передбачає охорону і невиснажливе використання земель рекреаційного призначення, включення їх до національної екологічної мережі України. Інтерес також викликає розмежування земель рекреаційного призначення і водного фонду. Бо законодавством передбачається термін землі рекреаційного призначення. Право користування землями рекреаційного призначення, як зазначають С.М. Смирнова, В.М. Смирнов, Г.В. Яслик, проявляється у двох формах: загальному і спеціальному користуванні. Загальне користування здійснюють громадяни в порядку, передбаченому законодавством і визначеному місцевими радами. Це може стосуватися користування в населених пунктах парками, скверами, бульварами та ін.; застосування води в оздоровчих цілях у місцях, створених місцевими радами; використання сприятливого клімату. Державне управління рекреаційними територіями, як вказують вищеназвані автори, ускладнене тим, що в системі чинного екологічного законодавства

²⁷² Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України: автореф. дис. доктора юрид. наук, спеціальності: 12.00.06. Київ, 2010. 34с.

України немає єдиного спеціального нормативно-правового акта, що визначає правовий режим рекреаційних територій.²⁷³

А як щодо такої термінології як використання водного фонду рекреаційного призначення. Сюди можемо віднести, якщо коротко, всі води які за своїм хімічним складом є придатними для використання, чинять оздоровчу дію на організм людини. Відсутність факторів негативного впливу на здоров'я людей є законодавчою вимогою для земель рекреаційного призначення і перевіряється органами державної санітарно епідеміологічної служби Міністерства охорони здоров'я України під час погодження відповідних проектів землеустрою згідно з Методичними рекомендаціями «Обстеження та районування території за ступенем впливу антропогенних чинників на стан об'єктів довкілля з використанням цитогенетичних методів» Міністерства охорони здоров'я України.

274

Розглянувши різні позиції та наукові погляди щодо класифікації ландшафтів за соціально-економічною функцією, автор пропонує застосовувати її з доповненнями: 1) заповідні (природоохоронні); 2) сільськогосподарські (агрландшафти); 3) лісогосподарські; 4) водогосподарські; 5) рекреаційні; 6) ландшафти поселень (урбанізовані); 7) промислові; 8) ландшафти, що не використовуються на даний час; додатково виділяються 9) культурні ландшафти; 10) екологічно небезпечні ландшафти.²⁷⁵

Отже, природними компонентами ландшафту є земля, вода, флора, фауна, надра, атмосферне повітря тощо, тією мірою, якою вони впливають на нього; антропогенними є забудова, транспортні шляхи, інші створені людиною об'єкти.

²⁷³Смирнова С.М., Смирнов В.М., Яслик Г.В. Наукові засади управління розвитком земель рекреаційного призначення. Економіка та держава № 12/2020 96. 2020. 95-99 с. URL: dspace.ksau.kherson.ua

²⁷⁴ Петрецька Н.І. Правові питання щодо розуміння земель рекреаційного та водного призначення як окремих складових екологічної мережі. Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів : Матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 28–29 квітня 2022 р. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 424 с.

²⁷⁵ Лозо О.В. Правове регулювання охорони ландшафтів в Україні та Європейському Союзі: порівняльний аналіз. Автореф. дис. канд. юрид. наук, спеціальності: 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Харків. 2015. 22 с.

Таке географічне визначення ландшафту, запропоноване О.В. Лозо, є об'єктом правової охорони, який варто розуміти як визнаний чинним законодавством та правом територіальний комплекс із визначеним місцем розташування, в межах якого природні та/або антропогенні компоненти знаходяться в усталеній взаємодії та адаптації один до одного і складають єдину систему.²⁷⁶ В свою чергу, водний фонд рекреаційного призначення - всі води які за своїм хімічним складом є придатними для використання, чинять оздоровчу дію на організм людини.

Питання формування та охорони екологічної мережі є ключовим у подоланні екологічної кризи, яку суспільство організувало внаслідок безвідповідальної поведінки надмірного природо-ресурсного споживання та забрудненості довкілля. Відомо, що Природа здатна до самовідновлення та самоочищення і від будь яких негативних наслідків катастроф, стихійних лих, воєн, антропогенної діяльності тощо, однак у необхідні проміжки часу. Саме з таких міркувань деградація природного середовища може бути призупинена, якщо розвиток суспільства буде йти в унісон з процесами відновлення та охороною природних територій.

6.2. Правове закріплення стандартів безпечного середовища життєдіяльності людини: біобезпека в контексті права на життя та здоров'я

Розвиток та гарантування права людини у нових сферах її життєдіяльності сприяє формуванню нових комплексних галузей права, зокрема інформаційного, медичного, екологічного права та його окремих інститутів тощо.

В юридичній літературі існує широкий спектр думок і пропозицій щодо класифікації прав людини. Запропонована П.М. Рабіновичем класифікація прав людини найбільше розкриває зміст потреб людини, а саме, вчений виокремлює фізичні (або життєві, вітальні) права – це можливості людини, необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних та матеріальних потреб;

²⁷⁶ Лозо О.В. Правове регулювання охорони ландшафтів в Україні та Європейському Союзі: порівняльний аналіз. Автореф. дис. канд. юрид. наук, спеціальності: 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Харків. 2015. 22 с.

особисті права – це можливості збереження, прояву, розвитку та захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності; далі вчений структурує культурні (гуманітарні) права; економічні та політичні [с.26].²⁷⁷

Виходячи із даного контексту, на першому місці вченим виокремлені ті можливості людини, що забезпечують її існування та життєдіяльність, тобто безпечне навколишнє природне середовище, користування природними ресурсами тощо, а отже це категорія екологічних прав. У багатьох країнах світу екологічні права є життєво необхідним підґрунтям для розвитку права та є найвищими соціальними цінностями.

Особисті права та свободи людини пройшли тривалий шлях їх визнання та закріплення на конституційному та міжнародному рівнях, але людство черпнуло їх глибшого усвідомлення за допомогою соціальних, біологічних, медичних та інших наук. Вивчаючи фізіологію та будову тіла людини, наука намагається зрозуміти не лише її місце у живому світі, а й її внутрішній світ, свідомість і душу, в тому числі фактори та чинники, що на них впливають. Людина як частина живої природи та істота розумна створила навколо себе цілісну та складну систему правил поведінки внутрішньодержавного та міжнародного характеру.

Почнемо із сфери життєдіяльності людини. Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» дається цілком обґрунтоване визначення факторів середовища життєдіяльності *людини (виділене наше Н.П)*, тобто – це будь-які біологічні (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), хімічні (органічні і неорганічні, природні та синтетичні), фізичні (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче та інші види випромінювання), соціальні (харчування, водопостачання, умови побуту, праці,

²⁷⁷ Рабінович П.М. Основні права людини: загальнотеоретична характеристика. Вісник Академії правових наук України. 1995. №2. С.26.

відпочинку, навчання, виховання тощо) та інші фактори, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь.²⁷⁸

Як вважає Г.В. Анісімова, деякі екологічні права можна віднести до природних прав, що існують невід'ємно від життєдіяльності громадян, незалежно від їх правового закріплення [с.11-12].²⁷⁹ Хоча є ряд авторів, які вважають, що слід розрізняти екологічні права та права у галузі екологічних відносин. Не будемо сперечатися з цього приводу, хочемо відмітити наступне: «вплив навколишнього природного середовища на людину» та «антропогенний вплив на навколишнє природне середовище» це також не одне і теж саме. Природне середовище може бути безпечним, небезпечним, корисним або шкідливим. Тому місце людини серед об'єктів живої природи є важливим з точки зору захисту життя та здоров'я людини, одночасно охорони і збереження природного середовища та його ресурсів.

Щодо середовища життєдіяльності людини в контексті права на безпечне життя та здоров'я, яке безпосередньо залежне від природних та антропогенних особливостей, слухними будуть думки В. Андрейцева та П. Хряпінського. Вчені зазначають, що «якість життя і здоров'я – це рівень юридичних можливостей особи у державі щодо отримання різноманітних життєвозабезпечувальних послуг для реального забезпечення потреб та інтересів людини». Саме під цим лозунгом вони стверджують, що важливою є система правових гарантій на підставі встановлених соціальних та екологічних стандартів безпеки [с. 144].²⁸⁰ Як ми бачимо безпека є важливою умовою, фактором щодо забезпечення права на життя та здоров'я людини.

Варто звернути увагу на зміст такої юридичної категорії як «стандарти безпеки». Дана категорія використовується у різних галузях права, наприклад «стандарти екологічної безпеки», «стандарти інформаційної безпеки», «система

²⁷⁸ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02. 1994. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 27, ст.218.

²⁷⁹ Анісімова Г.В. Здійснення громадянами екологічних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1996. С.11-12.

²⁸⁰ Андрейцев В. І., Хряпінський П. В. Антропозахист в системі екологічного права та системі права України. *Гуманітарний журнал*. 2014. № 3-4. С.142-155.

стандартів безпеки та праці» тощо. Особливо важливими для України слід вважати європейські та міжнародні стандарти безпеки, із подальшим їх відображенням у національному законодавстві. Зокрема, основними засадами державної екологічної політики є: збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища; досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку, які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку у 2015 році; та інші²⁸¹. Метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем. Це в свою чергу зумовило визначення стратегічних цілей до 2030 року, найбільший інтерес для нашого дослідження викликала ціль щодо забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України.²⁸²

Визначення екологічної безпеки як правової категорії має різнобічне тлумачення в правовій науці. Однак виходячи із норм національного законодавства та міжнародних актів зрозумілим є те, що екологічна безпека є складовою національної і транснаціональної безпеки. Отже, національна політика держави спрямована на визнання та закріплення міжнародних стандартів у галузі прав людини. Це відображено у стратегічних та програмних актах держави, у яких визначені пріоритетні напрями державно-правового регулювання.

Автори підручника з екологічного права, за редакцією А. П. Гетьмана, під екологічною безпекою розуміють соціоприродну та наукову реальність, яка є об'єктом дослідження різних наук (природничих, соціальних, юридичних та ін.), оскільки охоплює складний комплекс взаємозв'язків людини з навколишнім

²⁸¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02. 2019. *Відомості Верховної Ради*, 2019, № 16, ст.70

²⁸² Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02. 2019. *Відомості Верховної Ради*, 2019, № 16, ст.70

природним середовищем. Вони називають екобезпеку категорією соціальною, неправового характеру, притаманною людському суспільству, яка формується в межах суспільних відносин, хоча відносини, що виникають у сфері екологічної безпеки, регулюються правом. Людина виступає не тільки суб'єктом відносин по забезпеченню екобезпеки, а й об'єктом²⁸³, який на собі відчуває негативний вплив і потребує правового захисту²⁸⁴.

Найбільш поширеними правопорушеннями у галузі екологічної безпеки є недотримання відповідних екологічних нормативів, лімітів, правил та вимог.

Для прикладу слушно буде вказати, що і законодавчо закріплені нормативи не завжди спрямовані на охорону навколишнього природного середовища та безпеку життєдіяльності людини. У зв'язку з прийняттям Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів (ГМО)» до деяких законів внесено зміни. Зокрема, йде мова про пункт Б ст. 20 закону «Про охорону навколишнього природного середовища» щодо «дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів навколишнього природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі». Та пункт М цієї ж статті щодо «здійснення процедури попередньої обґрунтованої згоди відповідно до вимог Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття щодо можливості транскордонного переміщення генетично модифікованих організмів, призначених для умисного введення в навколишнє природне середовище». Пункт Б виключено у 2012 році, проте пункт М чинний по сьогоднішній день. У 2021 році розроблено проект закону «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за обігом генетично модифікованих організмів і генетично модифікованої продукції для забезпечення продовольчої безпеки», однак закон досі не прийнято. Проте у

²⁸³ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25. 06. 1991. *Відомості Верховної Ради України*, 1991, № 41, ст.546

²⁸⁴ Екологічне право: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]. За ред. А.П. Гетьмана. Х. Право. 2014. 432 с.

цьому проекті регламентується оцінювання ризику для здоров'я людини або безпека навколишнього природного середовища від впливу генетично модифікованих організмів. Крім того, дія цього закону, у разі його прийняття поширилася б на: генетично-інженерну діяльність в замкненій системі; дослідження та випробування ГМО у відкритій системі; державну реєстрацію ГМ-джерел; розміщення на ринку ГМО та ГМ-продукції; маркування ГМ-продукції; заходи державного нагляду (контролю) за поводженням з ГМО.²⁸⁵ Це у свою чергу дозволило б вдосконалити нормативно-правове регулювання у сфері поводження з ГМО та гармонізувати українське законодавство із європейським, що передбачено зобов'язаннями України в рамках Угоди про асоціацію.²⁸⁶

Убезпечення людини від вживання генетично модифікованої продукції можливе лише шляхом дотримання умов сертифікації продукції рослинного та тваринного походження. Отже, вимірюючи стандарти безпечного екологічного середовища життєдіяльності людини на території України, то вони забезпечується здійсненням цілого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, соціальних, процедурних, правових та інших заходів. Система державно-правових гарантій спрямована на регулювання відносин щодо визнання та законодавчого закріплення рівнів екологічної безпеки, попередження погіршення екологічної обстановки та вжиття заходів щодо покращення умов життєдіяльності людини, які зазнали несприятливих, негативних, навіть деструктивних впливів навколишнього природного (природно-техногенного) середовища.

6.3. Правове забезпечення екологічних вимог при здійсненні містобудівної діяльності

²⁸⁵ Проект Закону України «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за обігом генетично модифікованих організмів і генетично модифікованої продукції для забезпечення продовольчої безпеки» №5839 від 5.08.2021.

²⁸⁶ Петрецька Н.І. Окремі питання правового закріплення стандартів безпечного середовища життєдіяльності людини в контексті права на життя та здоров'я. Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (присвяченої 30-тій річниці з дня проголошення незалежності України), м. Ужгород, 23 серпня 2021 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. 278 с.

Права громади, екологічна безпека, містобудівна документація – проблематика правового регулювання одночасно конституційного, екологічного, муніципального права. Вирішення проблем життєдіяльності громади або так званих питань місцевих значень обумовлює муніципальну соціальність. Здійснення локальної демократії є фундаментальною основою демократичного політичного режиму держави. Локальна демократія - телеологічний орієнтир існування муніципалізму, місцевого співтовариства, особи. Безумовно, нерегульовані питання муніципальної демократії залишають відбиток у контексті ініційованих, квазівпроваджуваних в Україні конституційної, адміністративної, медичної, у майбутньому екологічної та інших реформ.²⁸⁷

Варто відзначити, що коли йде мова про організацію життєвого простору для людини та населення першочерговими є умови безпечного та придатного до проживання середовища. Наявність води, родючості ґрунтів, вигідного географічного положення завжди були індикатором розселення людей та освоєння ними цих територій, за які неодноразово точилися кровопролитні війни. І на сьогоднішній день, в умовах ринкових відносин, екологічно чиста місцевість, благоустрій якої та розвинена інфраструктура суттєво впливають на вартість будов та земельних ділянок для забудови. Отже просторова організація населених пунктів є однією з надважливих умов безпечного та комфортного проживання людини та жителів територіальної громади.

Відповідно до Закону України «Про основи містобудування» одним з головних напрямків містобудівної діяльності є створення соціальної, інженерної і транспортної інфраструктури територій та населених пунктів; здійснення архітектурної діяльності; розробка правових актів, державних стандартів, норм і

²⁸⁷Петрецька Н.І. Забезпечення права на екологічну безпеку громади під час розроблення містобудівної документації. Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 3-4 травня 2019 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. 310 с

правил, пов'язаних з містобудуванням; контроль за дотриманням містобудівного законодавства та інші.²⁸⁸

У преамбулі даного Закону визначені правові, економічні, соціальні та організаційні засади містобудівної діяльності в Україні і закріплена мета його на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення при цьому охорони навколишнього природного оточення, раціонального природокористування та збереження культурної спадщини. Предметом уваги при цьому виступають не фрагменти красномовного відображення цілей в законодавстві, а реальність їх виконання, що відображається функціонуванням муніципальної влади та її взаємодії з державною владою. Прийняття Європейської Хартії про місцеве самоврядування, у першу чергу детерміноване метою Ради Європи, відповідно до преамбули Хартії, досягти «більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів та принципів, які є їхнім спільним надбанням».²⁸⁹

Отже, комплексний план просторового розвитку території територіальної громади - одночасно містобудівна документація на місцевому рівні та документація із землеустрою, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території.²⁹⁰ Згідно закону «Про регулювання містобудівної діяльності» під

²⁸⁸ Про основи містобудування: Закон України № 2780-ХІІ від 16.11.1992. Відомості Верховної Ради України, 1992, № 52, ст.683

²⁸⁹ ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ місцевого самоврядування м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року

²⁹⁰ Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2011, № 34, ст.343.

містобудівною документацією розуміється - затверджені текстові та графічні матеріали з питань регулювання планування, забудови та іншого використання територій.²⁹¹

Зокрема розроблення містобудівної документації носить нормативний характер і приймається на основі законодавства та підзаконних актів органів виконавчої влади з метою забезпечення відповідного соціального результату на місцевому рівні. Тобто кінцева фаза у розробленні та прийнятті відповідного правореалізуючого акту. Цим актом закріплюється не лише мапа міста з вулицями, а й повинні враховуватись важливі екологічні складові для безпечного та здорового проживання її мешканців – громади міста.

У посібнику з планування територій відзначено, вже сама обставина, що невелика територія концентрує значну кількість людей, визначила раннє усвідомлення важливості проблеми її правильного використання. Зрозуміло, що такими осередками концентрації населення на перших етапах розвитку цивілізації стали міста, тому еволюційно планування територій отримало свій розвиток від планування міст і містобудування як перших напрямків організації простору суспільної життєдіяльності.²⁹²

Містобудівна документація є основою генерального плану населеного пункту та відповідно генеральної схеми планування території України. Важливе місце під час розробки містобудівної документації відіграє планування та зонування території (зонінг). Під час розроблення плану території необхідне взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій, що включає в себе також: визначення і раціональне взаємне розташування зон житлової та громадської забудови, виробничих, рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих, історико-культурних та інших зон і об'єктів; збереження, створення та відновлення рекреаційних,

²⁹¹ Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України № 3038-VI від 17.02.2011. Відомості Верховної Ради України, 2011, № 34, ст.343.

²⁹² Топчієв О.Г., Мальчикова Д.С. Т 58 Планування територій: Навч. посіб. Херсон: Грінь Д.С., 2014. 268 с.

природоохоронних, оздоровчих територій та об'єктів, ландшафтів, лісів, парків, скверів, окремих зелених насаджень.²⁹³

Генеральний план населеного пункту розробляється та затверджується в інтересах відповідної територіальної громади з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. А це означає, що врахування державних та громадських інтересів при плануванні та забудові територій є однією з основних вимог містобудівної діяльності, згідно закону «Про основи містобудування» (ст. 5).

Містобудування (містобудівна діяльність) - це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури.²⁹⁴

Важливим показником збереження навколишнього природного середовища при здійсненні містобудівної діяльності є озеленення території населеного пункту. Озеленення та збереження зелених насаджень регулюється Правилами утримання зелених насаджень у населених пунктах України. Згідно зазначених правил, до об'єктів благоустрою зеленого господарства населених пунктів належать: парки, парки культури та відпочинку, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, гідропарки, лугопарки, лісопарки, буферні парки, районні сади; дендрологічні парки, національні, меморіальні та інші; сквери; міські ліси; зони рекреації; зелені насадження в охоронних та санітарно-захисних зонах, зони

²⁹³ Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України № 3038-VI від 17.02.2011. Відомості Верховної Ради України, 2011, № 34, ст.343.

²⁹⁴ Про основи містобудування: Закон України № 2780-XII від 16.11.1992. Відомості Верховної Ради України, 1992, № 52, ст.683

особливого використання земель; прибережні зелені насадження; зелені насадження прибудинкової території.²⁹⁵

Озеленення територій населених пунктів виконує функцію підтримання екологічної рівноваги та благоустрою території. З цієї причини в тому числі містобудівна документація підлягає стратегічній екологічній оцінці в порядку, встановленому законом України "Про стратегічну екологічну оцінку", що розробляється у складі проекту містобудівної документації, одночасно є звітом про стратегічну екологічну оцінку. Але в законі передбачаються винятки щодо необхідності проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи, а саме:

- документи державного планування, що стосуються виключно національної оборони або дій у разі надзвичайних ситуацій;
- бюджети, бюджетні програми та фінансові плани;
- програми економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст, сіл, селищ на короткостроковий період.²⁹⁶

Отже, виникають певні застереження. Щодо пункту про національну оборону або дії у разі надзвичайних ситуацій. По-перше, що стосується принципів національної оборони - тут все зрозуміло. По-друге, надзвичайна ситуація та надзвичайний стан – різні феномени. Надзвичайний стан - це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня і регулюється законом «Про правовий режим надзвичайного стану». Згідно Кодексу цивільного захисту населення, надзвичайна ситуація - обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов

²⁹⁵ Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України» №105 від 10 квітня 2006 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0880-06>

²⁹⁶ Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України № 2354-VIII від 20.03.2018 року Відомості Верховної Ради, 2018, № 16, ст.138

життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.²⁹⁷ Також слід розрізняти надзвичайну екологічну ситуацію, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави, регулюється законом «Про зону надзвичайної екологічної ситуації». Під негативними змінами в навколишньому природному середовищі слід розуміти втрату, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.²⁹⁸

Екологічна безпека у плануванні та забудові населених пунктів України – це такий стан розвитку суспільних відносин у сфері містобудування, при якому системою організаційно-правових, містобудівних, економічних та соціальних засобів забезпечується регулювання здійснення містобудівної діяльності, спрямоване на дотримання пріоритету вимог екологічної безпеки у плануванні та забудові населених пунктів України з метою попередити настання екологічної небезпеки та гарантування захищеності права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля²⁹⁹

²⁹⁷ Кодекс цивільного захисту України: Закон України. Відомості Верховної Ради № 34-35, 2013, ст.458

²⁹⁸ Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України. Відомості Верховної Ради України, № 42, 2000, ст.348

²⁹⁹ Краснова М.В., Кірін Р.С. Проблеми права екологічної безпеки: навчальний посібник. Дніпро: НГУ, 2016 р. С. 14-24

Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» регулює відносини у сфері оцінки наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення. Тому спрямований на виконання документів державного планування та поширюється на документи державного планування, які стосуються сільського господарства, лісового господарства, рибного господарства, енергетики, промисловості, транспорту, поводження з відходами, використання водних ресурсів, охорони довкілля, телекомунікацій, туризму, містобудування або землеустрою (схеми) та виконання яких передбачатиме реалізацію видів діяльності (або які містять види діяльності та об'єкти), щодо яких законодавством передбачено здійснення процедури оцінки впливу на довкілля, або які вимагають оцінки, зважаючи на ймовірні наслідки для територій та об'єктів природно-заповідного фонду та екологічної мережі.³⁰⁰

Тому вважаємо, що навіть програми на короткостроковий період економічного і соціального розвитку територіальних громад в умовах правового режиму воєнного стану, можуть бути такими, що негативно вплинуть на екологічну безпеку та здоров'я населення – мешканців територіальної громади.

Закон про стратегічну екологічну оцінку встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, тому окрім введення режиму воєнного та надзвичайного стану, не може бути інших винятків.

Також слід врахувати, що у процесі прийняття рішень про провадження планованої господарської діяльності в межах певної адміністративно-територіальної одиниці, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, уповноваженим органом

³⁰⁰ Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України № 2354-VIII від 20.03.2018. Відомості Верховної Ради № 16, 2018, , ст.138

надається мотивований висновок з оцінки впливу на довкілля³⁰¹, що враховує результати отриманої інформації від суб'єктів господарювання та громадськості, з дотриманням вимог закону про охорону навколишнього природного середовища.³⁰²

Проаналізувавши взаємопов'язаність та нерозривний зв'язок між органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо виконання та дотримання змістовних і процедурних питань забезпечення екологічної безпеки громади під час розроблення містобудівної документації, можемо сказати наступне.

По-перше, слід зазначити, що особливістю місцевого самоврядування та муніципальної демократії як відкритої та самостійної системи, яка породжена громадянським суспільством та пов'язана з його політичною системою мережею безкінечних прямих та зворотних зв'язків, є циклічно-хвильовий характер її існування та розвитку. Місцеве самоврядування є органічною частиною оточуючого середовища та втілює у собі всю його багатогранність. Його еволюція – це тривалий, розтягнутий у часі та просторі процес, який складається із сукупності історичних етапів, критеріями виділення яких як правило є різкі, переломні моменти у розвитку суспільства і держави, демократії та владних інститутів, які були викликані сукупністю загально цивілізаційних, державних та регіональних, внутрішніх та зовнішніх, політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших тенденцій і процесів, які детермінують можливість виникнення, визнання та розвитку місцевого самоврядування у конкретній державі.³⁰³

По-друге, становлення, розвиток і функціонування демократичної правової державності є неможливим без нормування та нормативізації найбільш важливих суспільних відносин, що виражають колективні інтереси широких верств

³⁰¹ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України № 2059-VIII від 23.05.2017р. Відомості Верховної Ради, 2017, № 29, ст.315.

³⁰² Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України № 1264-XII від 25.06.1991 Відомості Верховної Ради, 1991, № 41, ст.546.

³⁰³ Батанов О.В. Муніципальне право в умовах глобалізації. Часопис Київського університету права. 2013. URL:/3file:///C:/Users/Intel/Downloads/Chkup_2013_3_21.pdf

населення. Вдало з цього приводу зазначає Р.В. Чернолуцький, що нормопроекування є складною системною соціальною діяльністю зі створення відповідних «правил гри», завдяки яким відбувається існування, функціонування та стабілізація публічно-владних інститутів і реалізація їх компетенційних повноважень із метою досягнення телеології соціального, насамперед, державного управління. Такий висновок детермінований тим, що нормопроекування:

- відбувається безпосередньо в межах соціуму, що функціонує на теренах відповідної держави;
- здійснюється в інтересах самого соціуму з метою соціального управління;
- реалізується на виконання інтересів (індивідуальних, групових, колективних; релігійних, національних, статевих, вікових тощо) членів соціуму;
- торкається об'єктів, що мають суттєве соціальне значення;
- створює відповідні комунікаційні зв'язки системного характеру між членами соціуму тощо.³⁰⁴

По-третє, в часи процесів децентралізації в Україні, об'єднання територіальних громад та питань, що виникають при здійсненні своїх повноважень в новосформованих громадах, їх органах та посадових осіб наріжним каменем є розмежування предметів відання між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. На жаль і процеси децентралізації призупиняються з введенням в державі особливого правового режиму воєнного стану. Як ми бачимо, досі не врегульовані питання пов'язані з планування території, дозвільної системи введення в експлуатацію житлових комплексів, багатоквартирних будинків, інших забудов без дотримання основних принципів безпеки для мешканців, що розроблені і закріплені у, на превеликий жаль рекомендаційних, підзаконних актах як державні будівельні норми показали реальні наслідки нехтування безпекою населення. Як ми бачимо на прикладі,

³⁰⁴ Чернолуцький Р.В. Нормопроектна діяльність у конституційному праві України: питання теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2016. 360 с

розроблення містобудівної документації із державним гарантуванням екологічної безпеки громаді, між органами державної влади та органами місцевого самоврядування є певний змістовний зв'язок. Основою такого є єдність функцій та завдань, які покликані здійснювати органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, що впливає із змісту ст. 5 Конституції України.

Отже, поєднання нами трьох різних предметів дослідження в одній темі є виправданим, виходячи з необхідності забезпечення екологічної безпеки для громад, які в їх сукупності охоплюють увесь народ України, тому громада є безумовним учасником даного процесу, як і всіх інших, в демократичній державі.

6.4. Особливості захисту екологічних прав

Екологічний напрямок розвитку держави, який обирає громадянське суспільство дає результати вироблення оптимальної моделі сталого розвитку держави, охорони навколишнього природного середовища та захисту екологічних прав людини. Значить виникає необхідність реформування нормативно-правової системи у відповідності до поставленої мети. Людина – суспільство – довкілля – пірамідальні елементи системи відносин, зв'язок між якими є конструктом цінностей, пріоритетів, потреб які визначають єдину цілісну суспільну мету, досягнення якої відбувається через виконання ряду послідовних або необхідних завдань для забезпечення сталого розвитку та існування кожного з елементів.³⁰⁵

Належна реалізація зв'язків людини з навколишнім природним середовищем, яке виступає як природні умови її життєдіяльності, джерело і спосіб виробництва матеріальних благ, об'єкт її господарської та культурної діяльності, джерело і спосіб морального виховання і задоволення естетичних потреб, багато в чому залежать від ефективної управлінської діяльності державних органів та посадових осіб. Але яким чином вона повинна здійснюватися, аби ці зв'язки зберегти в потрібному для держави, суспільства і людини напрямі, в юридичній

³⁰⁵Петрецька Н.І. «Конституційні та міжнародно-правові засади забезпечення екологічної безпеки в умовах війни: шляхи подолання сучасних викликів та потенційних загроз»: матеріали міжнародного круглого столу, м. Ужгород, 23 листопада 2022 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.39-45.

літературі не зазначається. Тому різноманіття цілей управлінської діяльності обмежується суто утилітарними завданнями: а) при використанні природних ресурсів для суспільства та окремих індивідів; б) при охороні природних ресурсів – запобігання екологічно шкідливим наслідкам [с.60-61].³⁰⁶

Охорона навколишнього середовища та захист екологічних прав – мета, яка одночасно становить суспільний інтерес, суспільне благо та суб'єктивне право. Право на захист екологічних прав та охорона навколишнього природного середовища відноситься до різних інститутів екологічного права, а отже механізми захисту екологічних прав та охорони навколишнього середовища мають спеціалізований характер. А.П. Гетьман відмічає, що організаційно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища визначається як механізм організації й системи діяльності органів державної виконавчої влади й органів місцевого самоврядування у сфері публічних екологічних відносин, що виникають у зв'язку з охороною довкілля і забезпеченням екологічної безпеки.³⁰⁷ В свою чергу, екологічні права науковці розуміють як: природні права, що існують невід'ємно від життєдіяльності громадян, незалежно від їх правового закріплення (Г.В.Анісімова)³⁰⁸; права громадян в галузі екологічних відносин - це екологічні права громадян і права щодо використання природних ресурсів (Н.Р. Кобецька).³⁰⁹

Отже, ефективність захисту екологічних прав громадян та охорона навколишнього природного середовища залежна від мети, яку сформувало громадянське суспільство, а державна влада визначає її пріоритетною. Цей пріоритет закріплений в Конституції та стратегічних актах державного розвитку, які розробляються та приймаються з огляду на світові тенденції. Проблема

³⁰⁶ Гетьман А.П., Соколова А.К., Анісімова Г.В. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. За ред. А. П. Гетьмана. Х.: Право, 2014. 784 с

³⁰⁷ Гетьман А.П. Організаційно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища. *Problems of Legality*, № 125, 2014 С.119-128

³⁰⁸ Анісімова Г.В. Здійснення громадянами екологічних прав: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 1996. С.11-12.

³⁰⁹ Кобецька Н.Р. Екологічні права громадян України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 1998. С.6.

ефективного державного розвитку полягає у відсутності довгострокових стратегічних актів (програм державного розвитку) хоча б на 40-50 років. В Україні стратегічні акти розробляться на короткий проміжок часу, такий план дій означає вирішувати проблеми по мірі їх надходження, а не планування сталого розвитку. Це стосується не тільки сфери екології, а й економіки, правопорядку, правосуддя тощо.

Як ми бачимо, довоєнні механізми впровадження якісних реформ на семантичному рівні відзначалися недоліками управлінського менеджменту у плані забезпечення інтересів української держави. А такими інтересами поряд із безпековими питаннями та встановленням правопорядку є не менш важливі, пов'язані із розвитком громад за особливостями територіального розташування населених пунктів. Де-юре і де-факто захист критичної та цивільної інфраструктури є надскладним завданням. Енергетична криза, що трапилася взимку 2023 року через масовані ракетні обстріли агресором звичайно не сприяє засадам сталого розвитку. Нищівних ударів зазнали також великі промислові райони України. Проведена чергова хвиля евакуації населення у більш безпечні регіони накладає і свій відбиток на економічну продуктивність та забезпечення соціальних гарантій для постраждалих та переміщених осіб від війни. Отже, всі ці умови ускладнюють виконання своїх функцій і завдань органами публічної влади в умовах війни та в умовах введеного правового режиму воєнного стану.³¹⁰

Правовий режим воєнного стану є надскладним інститутом, що характеризується обмеженням прав і свобод людини, не говорячи про правове регулювання сталого розвитку в умовах війни. Невелике роз'яснення щодо цього. На територіях, на яких введено воєнний стан, з метою забезпечення дії Конституції та законів України, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи -

³¹⁰Петрецька Н.І. «Конституційні та міжнародно-правові засади забезпечення екологічної безпеки в умовах війни: шляхи подолання сучасних викликів та потенційних загроз»: матеріали міжнародного круглого столу, м. Ужгород, 23 листопада 2022 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.39-45.

військовій адміністрації.³¹¹ У зв'язку з утворенням військових адміністрацій населених пунктів повноваження військово-цивільних адміністрацій цих населених пунктів припиняються з дня початку здійснення відповідною військовою адміністрацією своїх повноважень.

Однак дія особливого правового режиму суттєво впливає на правовий статус органів публічної влади та взаємовідносини між суб'єктами господарювання, певна річ і релокованих. Варто відмітити, що на підтримку релокованих підприємств поширюються спеціальні державні програми з надання їм у користування або ж у власність ресурсів, у тому числі й природних. Державна підтримка стає основною опорою у вирішенні питань з підтримки малого та середнього бізнесу в умовах війни. Особливо це проявляється у «пом'якшенні» та/або «посиленні» умов правового регулювання для суб'єктів господарювання. Оскільки цілі сталого розвитку територій вбачаються у раціональному використанні природних ресурсів, зміцнення економіки слаборозвинених регіонів, раціональної територіальної організації суспільства, вирівнювання територіальних та інфраструктурних диспропорцій тощо, ключовим виступає питанням щодо досягнення балансу економічного розвитку територій та збереження навколишнього природного середовища.

Потрібно відзначити, що в Україні нагальною є потреба у виробленні довгострокової стратегії сталого розвитку держави, в якій слід відзначити необхідність кодифікації екологічного законодавства. Таким чином, ми зможемо навести лад у регулюванні екологічних відносин всіх сфер життєдіяльності людини, до якої слід віднести і охорону довкілля; необхідність функціонування спеціалізованих судів та прокуратури для захисту екологічних прав; здійснення громадського контролю та незалежної екологічної експертизи, що базується на праві доступу до екологічної інформації; та ін. Отже, ефективно запрацює механізм захисту екологічних прав, що включатиме: профілактику правопорушень (освіта, культура, правосвідомість); механізм негайного

³¹¹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015, Відомості Верховної Ради, 2015, № 28, ст.250

притягнення до відповідальності суб'єкта за недотримання екологічних вимог, що призводить до імовірного ризику настання екологічної шкоди як для людини, населення, флори та фауни, а також нераціонального використання природних ресурсів (показник імовірності вище середнього, що обраховуватиметься відповідно до розробленої методики); притягнення до відповідальності за екологічні правопорушення.³¹²

Перспективи сталого розвитку України в умовах війни, навіть на територіях, де не ведуться активні бойові дії, є вкрай напруженими та невизначеними. Засади вітчизняного управління та врядування не пристосовані до динамічності теперішнього світу та навіть є безперспективними у пошуку шляхів щодо їх удосконалення, тим більше в умовах війни. Одним із критеріїв, за яким ми доводимо сказане, це з'ясування насамперед, життєвого простору людини у громаді. Саме за допомогою цього фактору ми можемо надати оцінку відносинам між людьми, які постійно проживають на певних територіях, внутрішньо переміщеними особами та органами публічної влади, які реалізують функції державного та муніципального управління на цих територіях. Бистряков І.К. відзначає, що: «...простір відносин задає характер режиму розвитку території в її містобудівному, проектному розумінні. За такого підходу система управління територіальними утвореннями повинна бути орієнтована на досягнення умов самоорганізації соціуму. І тут важливим чинником стає здатність управлінців адекватно реагувати на особливості організації господарської діяльності окремих територій, постійно вирішуючи одвічні суперечності між змістом і формою. У граничному вигляді зміст — це тип простору відносин соціуму, а форма — спосіб освоєння ресурсів територіальних утворень».³¹³

Ми вважаємо, що парадигма умов воєнного стану відкриває перспективи у виробленні нового комплексного підходу до принципів управління та сталого

³¹²Петрецька Н.І. «Конституційні та міжнародно-правові засади забезпечення екологічної безпеки в умовах війни: шляхи подолання сучасних викликів та потенційних загроз»: матеріали міжнародного круглого столу, м. Ужгород, 23 листопада 2022 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.39-45.

³¹³ Бистряков І.К. Сталий розвиток України: постмодернізм, простір, методологія управління. Вісн. НАН України. 2012. № 7. С. 47-53.

розвитку громад. Це є одним із основних механізмів подолання кризи воєнного періоду. Сталий просторовий територіальний розвиток України є ключем до вирішення маси питань, які накопилися століттями та ускладнилися ще й екологічними катастрофами, спричиненими варварською війною Росії проти України. Сталий розвиток, це перш за все вмiле управління спрямоване на розвиток територій громад, регіонів та держави в цілому. Як відзначають Супруненко С., Которобай С., Роева О., необхідно забезпечити більш ефективне використання ресурсів, зменшення бюрократичних перешкод. Важливо звернути увагу на необхідність розвитку місцевого самоврядування як основи децентралізації та підвищення ефективності публічного управління на рівні місцевої громади. Поліпшити ефективність публічного управління можна за допомогою нової моделі стратегічного планування та ефективних інструментів, як-от фінансовий, соціальний і ринковий механізми розвитку.³¹⁴

Розвиток культурних, соціальних, промислових та рекреаційних осередків регіонів вирізняє їх перманентний характер, залежний від правового регулювання містобудівної діяльності. В мирний час, проблемами для сталого розвитку держави виступали – відсутність комплексного характеру впровадження реформ. На разі причина відома – колабораціонізм та ознаки державної зради серед представників органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних та судових органів, які діяли (а деякі і продовжують діяти) на боці ворога, гальмуючи розвиток держави. Економісти, правники, науковці, фахівці у галузі управління та бізнесу в один голос стверджують про необхідність формування системи, що забезпечить співпрацю влади та суспільства на всіх рівнях їх відносин з метою посилення інвестиційних надходжень до України, відкриття нових підприємств, розвитку сільських територій та рекреації.

Також важливо посилити та налагодити міжнародну співпрацю: на місцевому рівні – угодами про транскордонне співробітництво; на державному

³¹⁴ Супруненко, С. А., Которобай, С. В., & Роева, О. С. (2023). Аналіз сучасних проблем публічного управління економікою крізь призму російської військової агресії проти України. Академічні візії, (17). URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/273/252>

рівні -стратегічними дво та багатосторонніми договорами; із організаціями громадянського суспільства – грантовими угодами, меморандумами про співпрацю, волонтерськими ініціативами та громадським контролем. Адаже на міжнародному рівні сфокусовано увагу на проблемах охорони довкілля та захисті екологічних прав глобального рівня. Яскравим прикладом закріплення екологічних прав людини в міжнародних договорах є Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», прийнята 25 червня 1998 року в м. Оргусі (Данія). Оргуська Конвенція, яка визначила три основних види екологічних прав, що розглядаються як важливі чинники у становленні демократії: 1) доступ громадськості до екологічної інформації; 2) участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля; 3) доступ громадськості до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Як відзначив Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун: «Оргуська конвенція забезпечує подвійний захист екологічних прав і прав людини та її акцент на залучення громадськості забезпечує механізм, що гарантує підзвітність урядів у зв'язку з докладеними ними зусиллями з подолання багатопланових викликів, якими стикається наш сьогоденний світ, включаючи зміну клімату, втрату біорізноманіття, необхідність скорочення масштабів злиднів, зростаючих потреб енергії, стрімку урбанізацію та забруднення повітря та води»³¹⁵.

На сьогоднішній день, національне екологічне законодавство розвинених країн світу закріплює ряд умов та гарантій для реалізації зазначених у Оргуській Конвенції екологічних прав, серед яких, зокрема, міри адміністративного та судового характеру. Вважаємо питання доступу до правосуддя з метою захисту всіх прав людини, не тільки екологічних, є вихідною точкою правової держави. Екологічні права людини стосуються всієї сфери її життєдіяльності, всіх процесів

³¹⁵ Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Оргус, Данія, 23-25 червня 1998 року. Конвенцію ратифіковано Законом N 832-XIV ([832-14](#)) від 06.07.99

і ланок від умов тимчасового перебування до умов постійного проживання та діяльності. На нашу думку, правильним рішенням було б урегулювати питання діяльності спеціалізованих судів та прокуратури в екологічній сфері. Наприклад, Швеція є першою європейською країною, яка у 1999 році створила Екологічний кодекс, у якому прописується інститут екологічних судів першої та другої інстанції (а саме: п'ять екологічних судів, які приєднуються до п'яти цивільних округів по одному суду та ще один приєднаний до цивільного суду апеляції).

Екологічні проблеми які залишаються по війні торкнуться права на життя та здоров'я не одного покоління, як українців так і їх сусідів. Зонами відчуження, як і Чорнобиль, стануть частина Луганської та Донецької областей. Це величезна втрата корисної площі території, на якій лише через тривалий проміжок часу зможуть оселятись мешканці природи, а з ними вже і люди.

Отже, цілком зрозуміло, що подальше зростання кризових явищ (серед яких лідирують війни) спричинить глобальну екологічну катастрофу. Глобальний вимір даного питання є беззаперечним, а тому лише міжнародною спільнотою ініціюється укладення договорів про екологічне благополуччя, мир та безпеку всього людства.

6.5. Глобалізація права на безпечне довкілля та екологічний конституціоналізм

Усе частіше у наукових дослідженнях обґрунтовується важливість колективних прав, особливо в умовах глобалізації. Глобальними є права на безпечне навколишнє середовище (довкілля), сталий розвиток, мир, ядерну безпеку, Космос, інформаційні права тощо. Людство та міжнародне співтовариство є глобальними колективами – носіями колективних прав людини [с.330-331].³¹⁶ В результаті здійснення міжнародно визнаного права (з вищеперерахованих) воно стає об'єктом міжнародно-правового регулювання.

³¹⁶ Проблеми сучасної конституціоналістики: Навчальний посібник. Ви-пуск 4. За ред. А.Р. Крусян, А.А. Єзерова. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 268 с.

Отож, екологія в широкому розумінні об'єднує десятки наукових напрямів, вона з традиційної біоекології «виросла» в комплексну, складну, багатогранну інтегральну науку-лідера, стала філософією виживання людства (екологічною філософією). Для вивчення усіх складників сучасних екологічних проблем, установлення прямих і зворотних зв'язків між процесами, які формують екологічні умови, визначення шляхів виходу з екологічної кризи, розроблення для цього конкретних планів та програм сучасна наука про довкілля залучає знання практично з усіх інших наук. Узагальнює усі напрямки екології глобальна екологія, яка покликана системно вивчати та прогнозувати стан і зміни всієї Землі та її біосфери, рекомендувати шляхи гармонізації відносин людства та довкілля.

³¹⁷ Наприклад, І.В. Хом'як досліджує астроекологію (різновид глобальної екології) і вважає, що для надійного та швидкого вирішення екологічних проблем необхідне розширення погляду на відносини між біосистемами та їхнім довкіллям за межі локальних екосистем та біосфери Землі. Необхідною є ревізія екологічних правил і законів з позиції астроекології, що дозволить уникнути хибних узагальнень, які можуть призвести до помилок під час подолання глобальної екологічної кризи.³¹⁸

На жаль, ефективність регулювання відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального природокористування, сталого розвитку та забезпечення екологічної безпеки залишаються вкрай незадовільними попри амбітну мету України укладення Угоди про вступу до ЄС. Основними цілями асоціації є:

а) сприяти поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах;

б) забезпечити необхідні рамки для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес;

³¹⁷ Основи екології: підручник / Я.Б. Олійник, П.Г. Шищенко, О.П. Гавриленко. К.: Знання, 2012. 558 с.

³¹⁸ Хом'як І.В. Глобальні екологічні проблеми з точки зору астроекології. НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ Екологічні науки № 6(39) С.154-157.

с) сприяти, зберігати й зміцнювати мир та стабільність у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 року;

д) запровадити умови для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі, як це визначено у Розділі IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») цієї Угоди, та підтримувати зусилля України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС;

е) посилювати співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод;

ф) запровадити умови для дедалі тіснішого співробітництва в інших сферах, які становлять взаємний інтерес.³¹⁹

Доречним буде відзначити, що євроінтеграційні процеси України у правовій реальності на диво є унікальними зважаючи на розв'язану росією війну на території нашої держави. Як відзначає А.П. Гетьман, за своїм обсягом і тематичним охопленням Угода є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним ЄС.³²⁰ Але для цього необхідно сформулювати комплексну програму розвитку країни, з внесенням змін до національного законодавства з метою його синхронізації із законодавством ЄС.

Вирішення питань глобального значення починаються на місцевому рівні. Зокрема, Віденська декларація ООН «Декларація про право на розвиток»

³¹⁹ УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом [№ 1678-VII від 16.09.2014](#). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2280

³²⁰ Гетьман А.П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2019. 336 с.

1986 р.³²¹ визнає, що людина повинна бути активним учасником та вигодонабувачем права на розвиток. В Європейській декларації прав міст, ухваленій Постійною конференцією місцевих і регіональних органів влади Європи (CLRAE) Ради Європи 1992 р., декларується, що мешканці європейських міст, усвідомлюючи свою відповідальність за стан міст, виявляють солідарність і беруть на себе зобов'язання домагатися забезпечення усім мешканцям міст рівних прав на правову безпеку, екологічну безпеку, можливість знайти роботу і цим забезпечити свою особисту фінансову самостійність, житло, безпечний рух транспорту, охорону здоров'я, спорт і дозвілля, можливість займатися різноманітними культурними і творчими видами діяльності, мирне співіснування різноманітних культурних, етнічних і релігійних громад, якісну архітектуру, гармонійне життя, власне політичне життя, економічний розвиток, гармонійний розвиток (коли місцева влада прагне досягти рівноваги між економічним розвитком і охороною навколишнього середовища), широкий асортимент товарів і послуг, раціональне використання природних ресурсів, співробітництво між містами, фінансову забезпеченість, рівноправність усіх мешканців незалежно від статі, віку, релігії, матеріального і політичного становища, фізичних або психічних недоліків.³²²

Водночас участь у вирішенні питань місцевого значення є добровільною. Про це свідчить підписаний Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування від імені України від 20 жовтня 2011 р. (ухвалений Парламентом 2 вересня 2014 р). Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування істотно розширює права громадян щодо участі у справах органу місцевого самоврядування, містить застереження проти хабарництва чи використання силових або примусових форм участі особи в суспільному житті місцевих громад. Підписання Додаткового протоколу,

³²¹ Декларація про право на розвиток» 1986 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_301

³²² Європейська декларація прав міст. URL: <http://www.eru.org.ua/index.php?page=1206>

імплементация його в національне законодавство і практичне застосування передбачених у ньому стандартів сприятиме демократизації суспільства.

Приєднання України та її регіонів до загальноєвропейського процесу регіоналізації вимагає від неї застосування механізмів регіонального розвитку, за змістом подібних тим, що використовуються в країнах Європи і перш за все щодо впровадження механізмів програмно-цільового підходу. При їх різноманітті основна їх особливість полягає у тому, що вони організують участь і об'єднують зусилля різних ланок управління у регіональному розвитку. Особливого значення набувають процеси використання «екоринкових» відносин у сфері екологічної політики.³²³

Яким чином перелаштувати розвиток держави, щоб подолати комплексно кризові явища та нарешті позбутися статусу перехідної держави. Справа в тому, що розвивати потрібно міста та регіони, які у територіальному розумінні і складають державу. Кожен регіон нашої держави особливий, з точки зору природокористування. Законодавство регламентує різні гарантії права загального (загальнодоступного) природокористування, проте, треба відмітити, що останнім часом, з розвитком ринкових відносин, появи багатосуб'єктності права власності на землю, водні об'єкти, ліси, це право людини, на жаль, звужується. У свою чергу, з аналізу ст. 22 Конституції України впливає положення про те, що право природокористування гарантується, звуження змісту та обсягу цього права не допускається.³²⁴

Загальне право природокористування, встановлене національним законодавством, ґрунтується на підставі принципів екологічного права, що в свою чергу базуються на загальновизнаних положеннях міжнародного права навколишнього середовища. Аналізуючи Угоду про асоціацію між Україною та

³²³Крук В.Ю. Екологічна політика України: сучасний стан та перспективи розвитку (регіональний аспект). Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. ОРІДУ. О. 2006. Вип. 2(26). С. 264-270.

³²⁴Конституція України: *Відомості Верховної Ради України*. від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. № 30, ст. 141.

ЄС, співробітництво у частині охорони навколишнього середовища охоплює, *inter alia*, такі цілі:

а) розвиток всеосяжної стратегії у сфері навколишнього середовища, яка включатиме заплановані інституційні реформи (з визначеними термінами) для забезпечення виконання і впровадження природоохоронного законодавства; розподіл повноважень природоохоронних органів на національному, регіональному та місцевому рівнях; процедури прийняття рішень та їх виконання; процедури сприяння інтеграції природоохоронної політики в інші сфери політики держави; визначення необхідних людських і фінансових ресурсів та механізм їх перегляду;

б) розвиток галузевих стратегій в галузях покращення якості повітря; якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; управління відходами та ресурсами; захист природи; промислове забруднення та промислові аварії; хімічні речовини, зокрема чітко визначені терміни і основні етапи імплементації, адміністративну відповідальність, а також фінансові стратегії залучення інвестицій в інфраструктуру й технології.³²⁵

Отже, як ми бачимо з Угоди, розвиток всеосяжної стратегії та розвиток галузевих стратегій є цілком логічними планами для досягнення якісного результату. Розглядаючи зміст екологічної політики України, то вона так само містить схожі задекларовані наміри. Проблема полягає в тому, що затрати природних ресурсів переважають ймовірно отримання блага. Економіка країни не працює, погіршується якість життя населення та спричиняється шкода довкіллю.. Бо коли економіка працює –тоді країна розвивається. Така модель розвитку, яка продукує в Україні (у довоєнний період теж) притаманна також усім країнам третього світу. Створюють при цьому постійну загрозу подальшої деградації навколишнього природного середовища, оскільки основним джерелом валютних надходжень таких країн залишається експорт сировини або розміщення на своїх

³²⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2280

територіях потужностей глобальних корпорацій. Це вочевидь є зловживанням та нехтуванням принципів сталого розвитку з боку конгломерацій розвинених країн, адже їхні держави є підписантами Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища й розвитку. Відтак Декларація закликає держави світу прийняти відповідальність за всі форми діяльності, що завдають шкоди навколишньому середовищу в інших країнах, інформувати про потенційно можливі природні катастрофи та ті, що вже мають місце, нарощувати ефективність природоохоронного законодавства та не допускати перенесення на територію інших держав джерел екологічної небезпеки.³²⁶

Отже, у сучасній юридичній літературі висвітлено результати низки наукових досліджень історичних аспектів зародження, становлення і розвитку правових основ охорони довкілля, формування інституту прав людини, ряду норм і принципів, які варіюють від міжнародного до національного закріплення і навпаки.

Завдяки методологічним принципам об'єктивності, причинності, раціональності, доказовості наукових положень, системним зв'язкам, критичності тощо у наукових пошуках видається можливим під новим кутом вивчати досліджуваний об'єкт. Варто відзначити, що розвиток науки конституційного права сприяв процесам «конституціоналізації» суспільних відносин, явищ та процесів. Наприклад, з'являються нові категорії, такі як «конституційна економіка», «екологічний конституціоналізм», «екологічна конституція» тощо.³²⁷

Початком формування феноменології екологічного конституціоналізму, як зазначає Г.В. Потапчук, стала 23 нарада Робочої групи Сторін Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, що

³²⁶ Ріо-де-Жанейрська декларація з навколишнього середовища та розвитку. Прийнята Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 3–14 червня 1992 року URL: https://www.un.org/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml

³²⁷ Петрецька Н.І., Машіка П.Ю. Проблематики методології конституціоналізму. Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 30 червня 2023 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. 209 с.

проходила під егідою Європейської економічної комісії ЕКОСОС ООН 26-28 червня 2019 року у Женеві (Швейцарія). При розгляді Пункту 3 с) попереднього порядку денного щодо доступу до правосуддя в процесі Суддівського колоквиуму по Цілі 16 в області сталого розвитку: роль судової системи в сприянні забезпеченню верховенства права в питаннях навколишнього середовища.³²⁸

Використання феноменологічного методу дослідження конституціоналізму, включаючи й екологічний конституціоналізм, де сама феноменологія конституціоналізму та її видові характеристики будуть розглядатися як очевидні та важливі соціально-правові та соціально-праксеологічні явища/феномени, бо вони є:

а) фактично інноваційними у правовій реальності,

б) недостатньо розробленими, причому як з теоретичних, так й з праксеологічних позицій, що робить їх, зазвичай,

в) актуальними об'єктами наукового дослідження, враховуючи на їх особливу важливість як для існування демократичної правової державності, так й для передбаченого існування людської цивілізації [с.142].³²⁹

Вважаємо, що саме процеси екологізації суспільних відносин та якісно нове формування екологічної політики, в якій закріплені вимоги національної, загальноєвропейської екологічної безпеки вплинули на формування екологічного конституціоналізму. Участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища стали результатом зростаючого рівня правосвідомості та екологічної культури суспільства. Взагалі слід підкреслити, що на початку ХХ ст., особливо після Першої світової війни і появи Ліги націй та Міжнародної організації праці, права людини почали входити до предмета міжнародно-правового регулювання. Подальше формування стандартів у галузі прав людини активізувалося після

³²⁸The Judicial Colloquium on Objective 16 in the Field of Sustainable Development: The Role of the Judiciary in Promoting the Rule of Law in Environmental Matters. ECE / MP.PP / WG.1 / 2019/8 // UN ECOSOC. 2019. 5 p.

³²⁹ Потапчук Г.В. Екологічний конституціоналізм: до питання про методологію визначення та дослідження Науковий збірник «InterConf».№128, .2022. С. 137-143

Другої світової війни. Саме тоді питання захисту прав людини широко вийшло за вузьконаціональні межі і стало об'єктом регулювання міжнародного права, їх ще називають правами всього людства – правами людини і правами народів. Це право на: мир; безпеку, незалежність, політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення; економічний та соціальний розвиток; на користування спільним спадком людства; на здоров'я та безпечне довкілля; гуманітарну допомогу.³³⁰

Міжнародні правові акти мають стимулюючий характер у досягненні обумовленого результату, як показує світовий досвід. У цьому напрямку ключовою стала Конференція ООН з питань навколишнього середовища й розвитку, що відбулася на найвищому рівні в червні 1992 року в Ріо-де Жанейро (Бразилія), засвідчила, що стан довкілля є одним із найважливіших чинників глобальної, регіональної та національної безпеки.³³¹

За дослідженнями Ю.С. Шемшученка, одним з перших документів у природоохоронного характеру вважають міжнародну Угоду про охорону морських котиків, яка була підписана у 1879 р. Далі у зв'язку з ускладненням і загостренням екологічних проблем спостерігалось поступове нарощування масиву як національного, так і міжнародного екологічного права. Після Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища (1972 р.) людство у правовій сфері перейшло з концепції «охорони природи» на концепцію «охорони навколишнього середовища». Було також започатковано міжнародну організацію — Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП).³³² Автор своїм дослідженням випередив час, обґрунтовуючи для світової спільноти пропозицію укладення Екологічної Конституції Землі.

Не безпідставними були такого роду пропозиції, адже країна, яка зазнала негативних наслідків надзвичайних ситуацій починає розуміти відповідальність

³³⁰ Права людини в національному та європейському контекстах : підручник. За заг. ред. Н.І. Петрецької, Ю.М. Бисаги. Ужгород, Видавничий дім "Гельветика", 2018. 482 с.

³³¹ Хилько М. І. Екологічна безпека України: Навчальний посібник. К. 2017. С. 37.

³³² Шемшученко Ю. Екологічна конституція Землі: від ідеї до практичного втілення. Вісник НАН України. 2007. № 9. С. 3-7

перед прийдешніми поколіннями. Одним із таких прикладів, це подолання наслідків планетарного масштабу Чорнобильської техногенної екологічно-гуманітарної катастрофи 1986 року які і досі тривають. За висновками Чорнобильського форуму, більша частина смертельних випадків, пов'язаних з дією радіації, була або буде викликана [онкологічними захворюваннями](#).³³³

Конституційний Суд України наголошує, що з приписів статей 3, 16, 50 Конституції України у їх взаємозв'язку впливають не лише зобов'язання держави перед постраждалими внаслідок Чорнобильської катастрофи громадянами України, а й гарантії щодо цієї категорії громадян. *(абзаци другий, третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини)*.³³⁴

Вся повнота відповідальності за дії вчинені сьогодні лягатиме на плечі майбутнім поколінням. Наслідки російсько-української війни теж рано чи пізно будуть оцінені. Екологічна безвідповідальність внаслідок розв'язаних воєн матиме несприятливі наслідки у майбутньому. Тому відповідальність за екологічні злочини вчинені на території України Росією повинна бути повною і беззаперечною.

Після повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Україна подала чергові позови проти держави-агресорки до міжнародних судових органів, зокрема, до Міжнародного Суду ООН. Суд прийняв рішення з вимогою до РФ «негайно призупинити військові операції, які неминуче призведуть до людських жертв, психічних і тілесних ушкоджень, а також до шкоди майну та навколишньому середовищу». РФ вже порушила низку міжнародно-правових норм, що стосуються навколишнього середовища: стаття 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року забороняє використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті або можуть

³³³ URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чорнобильська_катастрофа

³³⁴ Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021 у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76–VIII

завдати шкоди природному середовищу і тим самим завдавати шкоди здоров'ю, або виживанню населення. Римський статут МКС також визнає існування «екологічних воєнних злочинів», визначаючи їх як «навмисні напади, що завдають широкомасштабної, тривалої та серйозної шкоди природному середовищу».³³⁵

В міжнародних актах досі відсутнє визначення екоциду. Хоча у 2021 р. було сформовано експертну групу Міжнародного кримінального суду (група експертів із 12 відомих міжнародних юристів із кримінальних та екологічних питань з усього світу) яка презентувала визначення екоциду як міжнародного злочину. «Екоцид -незаконні або необдумані дії, вчинені із усвідомленням того, що існує значна ймовірність серйозної та поширеної, або довгострокової шкоди навколишньому середовищу, спричиненої цими діями. Дана група експертів називають екоцид п'ятим міжнародним злочином поряд із геноцидом, злочинами проти людяності, військовими злочинами та злочином агресії».³³⁶ Злочини проти екологічної безпеки мають як національний так і міжнародний характер.

Зокрема, Ю.А. Турлова, Г.С. Поліщук, Л.Г. Козлюк, О. О Пенязькова систематизували злочини проти екологічної безпеки, що має за рівнем локалізації узагальнений об'єкт посягання, тобто суспільні відносини у сфері екологічної безпеки загалом (без конкретизації його окремих елементів), та залежно від характеру посягання може поділятися на такі категорії: злочини міжнародного характеру, що посягають на екологічну безпеку людства злочини, які полягають у порушенні порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час виробничої діяльності, що заподіяло (або створило небезпеку заподіяння) суттєву екологічну шкоду; злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки; злочини у сфері біологічної безпеки; злочини, які полягають у потуранні екологічній небезпеці, а саме невжиття заходів щодо ліквідації наслідків

³³⁵ Кравцева С. Чи притягне Міжнародний суд ООН російську федерацію до міжнародно-правової відповідальності за екологічні злочини в Україні?URL:<https://law.chnu.edu.ua/vidpovidalnisti-rosii-za-ekolohichni-zlochyny-v-ukraini/>

³³⁶ Кравцева С. Чи притягне Міжнародний суд ООН російську федерацію до міжнародно-правової відповідальності за екологічні злочини в Україні?URL:<https://law.chnu.edu.ua/vidpovidalnisti-rosii-za-ekolohichni-zlochyny-v-ukraini/>

екологічного забруднення та приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення; злочини у сфері поводження з відходами.³³⁷

Отже, глобалізація права на безпечне довкілля пов'язана з вирішенням екологічних проблем та формування конституційних норм на національному рівні та міжнародно-правових норм щодо гарантування екологічної безпеки держав й регіонів світу, враховуючі пріоритети глобальної екологічної політики.

³³⁷ Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека* 2(90).2021 <https://nuclear-journal.com/index.php/journal/article/download/789/624>